

HAL
open science

Půda a sociální vztahy v Meklenbursku, 1945-1996

Michel Streith

► **To cite this version:**

Michel Streith. Půda a sociální vztahy v Meklenbursku, 1945-1996. Cahiers du CEFRES, 2012, Původní a noví vlastníci, 11, pp.222-229. <halshs-01510724>

HAL Id: halshs-01510724

<https://shs.hal.science/halshs-01510724v1>

Submitted on 23 May 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

HAL Authorization

Cahiers du CEFRES

N° 11, Původní a noví vlastníci

Anne Olivier (Ed.)

Michel STREITH

Půda s sociální vztahy v Meklenbursku, 1945-1996

Référence électronique / electronic reference :

Michel Streith, « Půda s sociální vztahy v Meklenbursku, 1945-1996 », Cahiers du CEFRES. N° 11, Původní a noví vlastníci (ed. Anne Olivier).

Mis en ligne en janvier 2012 / published on : january 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c11/streith_1996_puda_meklenbursko.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Půda a sociální vztahy v Meklenbursku, 1945–1996

Michel Streith

Následně po aktu sjednocení Německa vyvolala federální vláda otázku obnovení vlastnických práv v bývalé NDR a nastolila přípravná jednání k celé agrární politice. Za tímto účelem byl vytvořen důležitý právní a institucionální aparát určený k privatizaci starého “národního hospodářství”. Socialistický režim totálně zpřetrhal, především z politických a ideologických důvodů, vztah rolníka k půdě. Přenesením západního modelu obdělávání půdy individuálními vlastníky či rodinami, by západoněmečtí vládní představitelé probudili východoněmecké rolníky z dlouhotrvající letargie. Zároveň by tím reaktivovali jedno hospodářské odvětví. Zdá se však, že původní družstevníci, zejména z Meklenburska, většinou nepřijali model transformace, který jim byl navržen.

Studie si klade za cíl analyzovat důvody tohoto zamítnutí. První část se bude zabývat povahou pozemkových vlastnických struktur a jejich vývojem ve východním Německu od roku 1945 do dneška. Druhá část představí lokální praktiky “nakládání” s pozemky na příkladu jednoho bývalého družstva. Uvede na scénu vztahy jednotlivých sociálních skupin, představitelů místního agrárního života za posledních šedesát let. Třetí část se bude zabývat rodinnými strategiemi při získávání majetku.

OTÁZKA VLASTNICTVÍ

Otázka vlastnictví se ocitá v centru pozornosti východoněmeckého režimu těsně po druhé světové válce. V září 1945 je sovětská administrativní správa v německé zóně vystřídána tehdy vládnoucí komunistickou stranou, která zahajuje znárodnování majetku. Znárodnění se týká statků nad 100 hektarů a hospodářství, která patřila nacistům nebo válečným zločincům. Znárodnovací proces trvá až do roku 1950. V průběhu pěti let je znárodněno 14 089 zemědělských a lesních hospodářství, tj. 3,3 miliony hektarů. V celé sovětské okupační zóně je z 35 % užitkové zemědělské plochy přerozděleno 42 % malorolníkům a zemědělským dělníkům a 34 % uprchlíkům a vyhnančům z východní části země (BAUERKÄMPER 1994).

Tato rozsáhlá akce si klade tři cíle. První, “politický” cíl, je vyjádřením snahy přerušit svazky s “pruským” dědictvím velkostatků. B. Engels (1894) a následně M. Weber (1905) kritizují na konci 19. a na začátku 20. století pracovní podmínky a život zemědělských dělníků na pozemcích východně od Labe. Odsuzují bídu proletariátu a podtrhují nedostatečné využití půdy: pozemková renta, minimální starost o zhodnocení produkce, přísné zacházení se zaměstnanci.

Analýzy těchto dvou autorů jsou převzaty levicovými stranami v první polovině 20. století. Jsou stavebním kamenem politické bitvy, která vyústí do konkrétní podoby po druhé světové válce.

Druhý, “humanistický” cíl, spočívá v nutnosti uživit rostoucí populaci, kterou tvoří miliony přistěhovalců a uprchlíků vydaných napospas nelehké situaci. Německá města jsou zdevastována. Výroba a prodej potravin je chaotický. H. Böll (1992) popisuje ve svém románu *Der Engel schwieg (Mlčení anděla)* praktiky černého trhu, zmatek a frustrace poválečné německé městské populace. Přesunutí části populace na venkov a přidělení půdy může být dočasným řešením problémů.

Třetí, “sociologický” cíl, směřuje k utváření třídy drobného rolnictva. Za tímto účelem je konfiskovaná půda rozdělena na pozemky od 10 do 12 hektarů. Noví vlastníci se tak stávají početně většinou sociální skupinou hojně zastoupenou na východoněmeckém venkově. V roce 1951 je 70,7 % obdělávané půdy v bývalé NDR o rozloze od 0,5 do 20 hektarů ve vlastnictví rolníků (GRUNEBERG 1965; 35). Snaha o parcelizaci obdělávané půdy odpovídá marxistické logice přechodu ke kolektivizaci po etapách. Vývoj směrem ke komunismu v oblasti zemědělství spočívá v rozdělení půdy osobám vyloučeným z dominantního výrobního procesu. Toto opatření je zasazeno do technického a politického rámce pomoci novým zemědělcům. Organizovaná pomoc a podpora je skutečně vlastní všem agrárním reformám provedeným v komunistických režimech. M. Drain podtrhl ve své studii o střední a východní Evropě (1992–1993; 143) iluzi nezávislosti navozenou reformami v zemědělství u nově “zavedeného” rolnictva. Životnost drobných hospodářství, kromě několika ojedinělých případů jako jsou Litva nebo Maďarsko, závisí na přístupu zemědělců do státních organizací nebo družstev. Týká se to i takových činností jako půjčování náradí, získávání úvěru a komercializace výrobků. V Meklenbursku se v roce 1945 celková závislost drobných hospodářství prohlubuje v souvislosti se špatnými podmínkami v zemědělství (nízká výnosnost půdy) a s katastrofálním stavem hospodářství (zničené nástroje a budovy).

Tvorbou družstev (LPG, Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft, Zemědělské výrobní družstvo) od roku 1952 do roku 1960 se otázka vlastnictví orientuje na úroveň právních debat. Zestátnění soukromého majetku vyžaduje specifický legislativní arzenál. V zákonu ze 3. července 1959 východoněmecká vláda zaručuje právo na soukromé vlastnictví: “Půda vnesená do družstva zemědělské výroby za účelem kolektivního užitku zůstává ve vlastnictví jeho členů” [§ 7–1]. Samotný název družstva – LPG – obsahuje myšlenku sdružovat členy za účelem společné výroby, nejedná se však o zabránění majetku. Zemědělec může takto prodat nebo převést svou půdu. Jeho práva jsou ovšem omezená. Majetek smí prodat pouze státu, družstvu nebo některému z členů družstva. Nemůže postoupit svůj majetek dětem formou dědictví, pouze v případě, jsou-li i ony členy družstva. Pokud pracovník v zemědělství opustí družstvo a odchází za prací do jiného hospodářského odvětví, ztrácí svůj majetek a obdrží odškodnění v hodnotě majetku, se kterým do družstva vstupoval. Nepočítá se se zhodnocením pozemku. Sbírká zákonů je v roce 1982 posílána o rozhodnutí omezit možnost individua volně disponovat s půdou. Tímto datem nemohou zemědělci nadále přebírat parcely a soukromě je obhospodařovat. Tato možnost byla zakotvena v právním ustanovení z roku 1959. Bylo jí však využíváno jen vzácně. Snaha o samostatné podnikání vedla k politické marginalizaci zemědělce. Opustil-li navíc LPG, jeho půda zůstala družstvu a on dostal výměnou za svůj pozemek parcely na okraji pozemků začleněných do společného hospodaření. K omezení individuálního hospodaření se připojuje posílení družstevního vlastnictví. Družstevní vlastnictví je “nedotknutelné” (LPG zákon 1985), vlastníci tudíž nemohou vystoupit z družstva se svým majetkem nebo ekvivalentní plochou půdy. Tímto je vlastnické právo úzce vázáno na fyzickou přítomnost zemědělce v družstvu. B. Faivre–Dupaigne (1987; 216) připomíná, že v této době měli prakticky všichni pracující v průmyslu malý záhumenek pro osobní potřebu. Odnětí půdy rolníkům a přidělení drobného vlastnictví dělníkům je snahou vyrovnat životní podmínky dělníků a rolníků pomocí speciálně upraveného zákonodárného aparátu v otázce vlastnického práva.

Otázka vlastnického práva nově vyvstává s pádem Berlínské zdi. Ustanovení o pozemcích se v následujících dvou letech po sjednocení Německa stávají hlavním předmětem právní, ekonomické a politické literatury. Zákon o transformaci zemědělství (Landwirtschaftsanpassungsgesetz), schválený v červnu 1990, ustavuje rámec reformy. Je obnoven princip užívání, zhodnocení a volného nakládání s půdou. Členové bývalých LPG mohou volně disponovat se svými pozemky. I kdyby již v družstvech nepracovali, shledají se se stejnými právy a majetkem rovnoprávně s ostatními. U velkých statkářů vyvlastněných během agrární reformy je problematika citlivější. Mohou požadovat finanční odškodnění nebo mohou odkoupit bývalé pozemky v částečném nebo celkovém rozsahu, v souladu s volným pozemkovým trhem. Majitelé, kteří byli po roce 1949 vyvlastněni nebo přišli o své pozemky odchodem z družstva, jsou posuzováni komplexněji. Celková situace zde závisí na trvání bývalého družstva a na způsobu využití pozemku. Zákon upřednostňuje udržení zemědělské výroby. Otázka restituce půdy je složitější v případě, že se bývalé družstvo rozhodne pokračovat v zemědělské výrobě cestou pouhé úpravy svého právního statutu. Toto je příklad Meklenburska, kde tato situace nastala u většiny družstev: 81,6% obdělávané půdy je řízeno členy sdružení nebo družstev (KALFASS 1991). Dochází ke konfliktům mezi těmito družstvy a místními či přespolními maloročníky v otázce nároku na pozemek. Jinak řečeno, jeden pozemek má několik žadatelů. Situace je mnohem méně vyhocená v opačném případě, kdy je bývalé družstvo LPG zrušeno. Volné pozemky jsou tak k dispozici dle modalit vypracovaných v zemích západní Evropy.

Zákon o transformaci zemědělství je kromě tvorby volného trhu s pozemky především politickým nástrojem federální vlády. Západoněmecká zemědělská politika se snaží po sjednocení aplikovat model drobného rodinného hospodaření. Vláda chce podporovat nové struktury hospodaření zejména na území bývalé NDR. Podpora soukromého vlastnictví přináší obnovení hodnot chráněných západoněmeckým státem již od konce druhé světové války. V článku, který je v současné době v tisku, jsem mohl ukázat, jak se tato snaha projevuje v lokální podobě a jak se střetává se specifickým kulturním dědictvím.

Studium literatury poukazuje na dvě důležité mezery. V dobovém pohledu je každé z těchto historických období nahlíženo čistě z politického nebo právního hlediska. Texty, které popisují a analyzují pozemkovou problematiku v průběhu agrární reformy, kolektivizaci nebo privatizaci, opomíjejí praktiky, kdy byli rolníci nuceni se přizpůsobit nebo byli prostě “obcházeni”. To, co Musil nazývá “střety zájmů” je systematicky zamlžováno. Je vhodné podrobněji prostudovat systémy přinucení a podílu; subtilní hru vzájemných vztahů na půdě sociálních zvyklostí, z pohledu právních textů a z dobového kontextu. V historickém pohledu texty opomíjejí to, co M. C. Pingaud nazývá “genealogií půdy”. Ze spisů za posledních padesát let v oboru společenských věd bývalé NDR nelze na uvedených lokálních příkladech zjistit původ půdy a způsoby jejího převodu. M. C. Pingaud podtrhuje ve svém díle *Paysans en Bourgogne, les gens de Minot* (1978) vědeckou prospěšnost podobného přístupu. Zviditelňuje hlavní rysy zemědělství: v našem případě důležitost převratných změn ve výrobním systému za posledních čtyřicet let a převažující roli rodinné struktury v řízení a obnovování hospodářství. Tyto dva aspekty se nemezují pouze na příklad jedné vesnice v Burgundsku, jsou bezesporu platné pro celý komplex evropského zemědělství. V tomto hospodářském odvětví, “ekonomické struktury jsou jen částečně kapitalistické, fungování podniků je nadále úzce spjata s rodinnými investicemi, ať již v zajištění technických prostředků produktivity

práce či v přivlastnění fondů” (M. C. PINGAUD 1978; 10). Studie o vztazích ve vlastnictví půdy a hře rodinných klanů ve střední a východní Evropě z ideologických a politických důvodů neexistovaly.

SOUBEZNE PROBIHAJICI ZPUSOBY HOSPODARENI

Vývoj pozemkových struktur za posledních šedesát let se stal předmětem mého terénního výzkumu. Realizoval jsem jej v bývalém družstvu *Kooperation*, které se v roce 1990 transformovalo v právní subjekt, obhospodařující tytéž plochy jako v minulosti.¹ Stručně nastíním situaci.

Kooperation Kogel zaměstnává v předvečer pádu Berlínské zdi 390 osob, obhospodařuje 2 500 hektarů půdy a chová ustájeně stádo 1600 kusů skotu a 5 100 prasat. Zahrnuje zemědělskou oblast čtyř obcí (Kogel, 450 obyvatel, Satow, 210 obyvatel, Rogeez 300 obyvatel, Zislow a samotu Suckow, 130 obyvatel) na území Mecklenburger Seenplatte (jezerní oblast, jižně od západního Meklenburska–Pomořanska). Obce jsou od sebe vzdáleny maximálně od tří do šesti kilometrů. Tyto údaje řadí celkový charakter hospodářství mezi hospodářství “malá”. Rozloha zemědělské půdy nad 5 000 hektarů a vzdálenost mezi bydlišti nad 10 kilometrů jsou v této oblasti poměrně časté.

Než přistoupím k analýze důvodů, které vedly k transformaci družstva v roce 1990, uvedu chronologický výčet vlastnických proměn půdního fondu za posledních šedesát let. To umožní pochopit nynější chování majitelů a přínos kulturního dědictví do procesu privatizace hospodářství.

Zemědělská a lesní půda obcí Satow a Kogel patří po druhé světové válce hraběti von Flotow. Obec Rogeez čítá jednoho vlastníka velkostatku o 130 hektarech a zemědělce, kteří vlastní průměrně 20 hektarů. V Zislowu hospodaří na statcích o 40 hektarech 11 zemědělců, na sousední samotě Suckow pak jeden velkostatkář na pozemku o rozloze 600 hektarů. Uvedli jsme tak tři příklady odlišného typu vlastnictví: velkostatky, průměrně velká a malá hospodářství. Kohabitují-li dva z těchto typů v Rogeezu, v ostatních obcích zaznamenáme specifika v přístupu k vlastnictví pozemku: velkostatky se nacházejí v Kogelu, Satowu a Suckowu, individuální hospodářství se soustřeďují v Zislowu.

Během agrární reformy jsou velkostatky zrušeny a zemědělská půda je rozdělena do parcel po 10 až 12 hektarech. Lesní půda je spravována státem. V Kogelu a Satowu se tak vytvoří 155 nových majitelů zemědělské půdy. Jsou to bývalí dělníci na velkostatech nebo uprchlíci ze starých německých teritorií střední a východní Evropy. V Rogeezu se usazuje 43 rolníků, v Zislowě a Suckowě pak 47 rolníků. Na celém studovaném území kohabituje společně 245 nových vlastníků s předválečnými starousedlíky. Ti se odlišují svým vybavením a vyšší hodnotou svých statků. Noví zemědělci jsou vydáni napospas enormním strukturálním a finančním potížím. Chybí jim zemědělské vybavení. Z nedostatku finančních záloh apelují na podpůrné organizace, VdgB (*Vereinigung der gegenseitigen Bauernhilfe, Sdružení vzájemné pomoci zemědělců*), založené sovětskými vojenskými úřady v Německu v každé obci. Dualistický systém předválečného státního a rodinného vlastnictví je vystřídán zemědělstvím o “dvou rychlostech”. Na jedné straně statkáři pokračují relativně bezproblémově v tradiční zemědělské výrobě i přes vrtkavost historie. Na straně druhé nově transplantované rolnictvo, které přechází z pozice zaměstnance do řídicí pozice v podniku nebo je přemístěno z jedné oblasti do druhé a snaží se o adaptaci. Taková situace minimalizuje možnost “demokratického” přínosu agrární reformy. Rozdělené pozemky nedovolují skutečný ekonomický rozvoj hospodářství. Platí to pro většinu zemí střední a východní Evropy, kde proběhly pozemkové reformy ve třicátých letech nebo po druhé světové válce. M. Drain při studiu přínosu těchto reforem (1992–1993) konstatuje následující: “Často byl zemědělský majetek rozdroben na maličké záhumenky a jejich držitelé byli nuceni se zaměstnat na velkých statcích, aby tak doplnili své zdroje. Výsledkem těchto zemědělských reforem bylo někdy zvýraznění sociálních rozdílů, zejména v Bulharsku, Maďarsku a Československu” (DRAIN 1992–1993; 164). S výjimkou možná pobaltských republik, kde je vyvlastňování doprovázeno scelováním, jako například v Litvě, v ostatních zemích reformy vytvářejí mikrohospodářství bez skutečné ekonomické a technické nezávislosti. V případě bývalé NDR vede zmíněná závislost ke konfliktům mezi starými a novými rolníky. Ještě dnes, při rozhovorech o místní historii, starší lidé mluví o obzvláštní diferenciaci v tomto období. Potomci vystěhovalců nebo zemědělských dělníků připomínají těžkosti hospodaření, děti zemědělců–starousedlíků hovoří o tlaku vyvíjeném ze strany tehdejší moci. Původní lokalizace sociálních vrstev ve vesnici je současně i příležitostí k rozhovoru o “mentalitách”: Obyvatelé obcí Rogeez a Zislow jsou popsáni obyvateli obcí Kogel a Satow jako lidé “nezávislí” s “malým smyslem pro solidaritu”.

Se založením prvních LPG se rodí nové struktury inspirované marxismem. V únoru 1952 zakládá 11 zemědělců z obce Zislow LPG typu III.² V Rogeezu zakládá v prosinci podobné družstvo šest rolníků. Následujícího

¹ *Kooperation* jsou velká zemědělská družstva zakládaná východoněmeckou vládou od roku 1970. Tvorba podobných hospodářství je jedním ze základních prvků industrializace zemědělství v bývalé NDR. *Kooperation* sdružují v jeden celek různé sousední LPG a zahrnují rostlinnou a živočišnou výrobu. Jsou výslednou fází kolektivismu.

Na tomto stupni můžeme studovat vývoj, sdružování a diferenciaci venkovského obyvatelstva. Obce, rozdílné historicky a osídlením, jsou po určité dobu spojeny společným plánem zemědělského rozvoje.

roku v únoru se v Satowu sdružuje deset sedláků. Teprve dva roky poté, v červnu 1955, vzniká LPG v Kogelu. Počet družstev se znásobuje až do roku 1960, kdy východoněmecký režim rolníkům násilně vnucuje kolektivizaci půdy. V této době jsou již dvě až tři družstva na obec. Chronologie napovídá, že tvorba LPG je progresivní. Navíc je dílem menšinového počtu rolníků. Radikálním způsobem ovšem upravuje sociální vztahy venkova. Vláda protežuje LPG prostřednictvím technické a finanční pomoci. Do družstev přicházejí agronomové a přinášejí odborné znalosti a školí družstevníky. Půjčovny zemědělských strojů (*Maschinen Ausleih Stationen*) půjčují stroje za výhodné tarify. Náradí a pozemky původních státních statků (*Ortlicher landwirtschaftlichen Betrieb*), které byly zřízeny pro hospodářství opuštěná v letech 1945 a 1952, jsou cele převedena do majetku LPG. Komerzializace výrobků je zajišťována státem, který tvrdě zdaňuje přebytky malohospodářů. Podobné uspořádání vyvolává konflikty mezi malohospodáři, kteří se cítí být poškozováni, a družstevníky, kteří se stali militantními aktivisty za znárodňování venkova.

V období od roku 1960 do roku 1989 probíhá industrializace východoněmeckého zemědělství. Převratné technické změny a změny v organizaci práce upravují vztah zemědělce k půdě. V červnu roku 1971 se LPG Kogel, Satow, Rogeez a Zislow/Suckow sdružují do jediného družstva, *Kooperation Kogel*. Družstvo zaměstnává na 300 osob. Okres Neubrandenburg, pod který družstvo spadá, rozšiřuje jeho plán výroby za účelem zvýšení agronomického potenciálu o zahradnictví. Na rozloze 9 000m² jsou postaveny skleníky a velkokapacitní výtopna. Tento projekt dá práci stovce lidí, zejména pak ženám. Ostatní odvětví družstva (rostlinná výroba, chov dobytek) jsou zajišťována specializovanými brigádami. Brigáda je oficiálně definována jako "kolektiv pracujících, kteří pracují v soudružském duchu dle socialistického principu vzájemné pomoci a podpory a kteří společně splňují pod vedením vedoucího brigády výrobní úkoly dané smlouvou a specifickým nařízením". (*Wörterbuch der Ökonomie des Sozialismus*, 1973). Družstvo Kogel čítá 21 specializovaných brigád. Rozdělení probíhá následujícím způsobem: rostlinná výroba (příprava půdy, obiloviny, rostliny, které je potřeba plít), živočišná výroba (skot, vepřový brav, píce), zahradnictví (pěstování, prodej), nezemědělská odvětví (administrativa, mechanizace, zavlažování, zednické práce, údržba, služby). Každá z brigád čítá 20 až 30 zaměstnanců. Extrémní pracovní specializace neponechává vlastnický statut pozemků bez následků. Dotázaní zemědělci postupně přiznávají, že dělají rozdíl mezi půdou vnesenou do družstva a vlastním záhumenkem. Kolektivizovaná půda tvoří součást toho, co je nazýváno "zemědělské hospodářství" (*Landwirtschaft*) a je v protikladu k "domácímu hospodaření" (*Hauswirtschaft*) vykonávaném na úrovni mikrohospodářství. Soukromý sektor přináší na trh specifické výrobky, nerentabilní na úrovni družstevní velkovýroby (med, vlna, vejce, drůbež) nebo doplňující industrializovanou výrobu (vepřové maso, hovězí maso). Číselné ukazatele z roku 1988 podtrhují důležitost tohoto způsobu hospodaření: 150 družstevníků dodává tohoto roku 1 410 centů vepřového, 210 centů hovězího, 70 centů drůbežního masa, 356 000 vajec, 296 kg vlny a 3,8 centů medu. Zde je příklad jednoho zaměstnance, který shrnuje veškeré výhody tohoto hospodaření takto: "Za socialismu od nás kupovali prase za 1 000 marek (východní marka) a vola za 5 000 marek; prodej zboží zajišťovalo družstvo (*Kooperation*). Po privatizaci se prase po výkrmu kupuje za 225 DM, 8denní tele za 30 DM a hovězí dobytek po vykrmení za 1 300 DM. Soukromý sektor fungoval lépe za socialismu". Pracovní den družstevníka byl rozdělen mezi činnost v kolektivním hospodářství, blízkou zaměstnaneckému poměru a domácí práci, blízkou činnosti malohospodáře. Podobná záměna ve výkonu povolání upravuje vztah k pozemkovému dědictví. Půda odevzdaná do LPG v padesátých letech je čím dál tím více "odcizována"; přednost v užívání a převodu pozemků je dána kolektivu. Zemědělec již nepobírá rentu z pozemku. Hodnota kolektivní půdy ztrácí na ceně. Záhumenek přináší naopak přilepšení k příjmu. Tento fenomén způsobuje, že se z družstev stávají "symboličtí vlastníci".

30. června 1990 bylo většinou rozhodnuto členy družstva *Kooperation*, že družstvo bude transformováno v právní subjekt, *Agraunion Kogel*. Dnes obhospodařuje 1923 hektarů: 1 093 hektarů je pronajato od soukromých vlastníků, 833 hektarů je v užívání od BVVG (*Bodenverwertung und Verwaltungsgesellschaft*, Správní společnost pozemků a jejich využití)³ a 25 hektarů od církve; 37 hektarů patří hospodářství. Soukromých vlastníků je 113 ve čtyřech obcích (40 v Kogelu, 36 v Rogeezu, 31 v Satowu a 6 v Zislowu). Pronajali půdu Agraunionu na 12 let. Malá rozloha pozemků, v průměru o devíti hektarech, určila bezpochyby rozhodnutí původních družstevníků. Převzetí hospodářství do soukromých rukou vyžaduje více než 30 hektarů orné půdy. Nicméně paralelně se staronově vzniklým družstvem se vytvořilo pět soukromých hospodářství. Dvě z nich ležící v Satowě se specializují na rostlinnou výrobu a zhodnocují 30 až 40 hektarů. Řídí je bývalí zaměstnanci LPG. Třetí hospodářství se utvořilo v Rogeezu. Patří západnímu Němci, který spravuje živý inventář o 40 dojnících. Zvířata jsou ustájena. Farmář neobdělává půdu; zásobuje se u družstva podestýlkou a krmením pro dobytek. Agrarium pronajalo zelinářskému podniku staré skleníky a několik desítek hektarů polí, vše na území obce Kogel. Stavby určené

² Od roku 1952 do roku 1960 jsou vytvořeny tři typy družstev. V LPG prvního typu rolníci odevzdávají ornou půdu do společného vlastnictví. V druhém typu sdružují vedle orné půdy také náradí a dobytek. Třetí typ představuje nejvyšší formu kolektivizace: Rolník odevzdá veškerý svůj "výrobní" majetek do LPG, případně si ponechá půl hektaru půdy, dvě krávy, pět ovcí a drůbež. Od roku 1960 má většina LPG statut družstva třetího typu.

³ Tato společnost byla založena v roce 1992 a stará se o zprivatizování zemědělské půdy, lesů a lesů, které byly vyvlastněny nebo opuštěny mezi rokem 1945 a 1989. Spravované území bylo v roce 1992 odhadnuto na zhruba 2 miliony hektarů.

k chovu a pastviny původního LPG v Zislowě převzalo jezdecké centrum se stovkou koní. Jezdecký oddíl je součástí obecního plánu turistického rozvoje. Poloha vesnice na břehu velkého jezera zaručuje příliv četných rekreatantů. Dle naší zkratkovitě načrtnuté bilance procesu zemědělské transformace můžeme konstatovat, že vykazuje slabé zastoupení soukromého podnikání. Lze říci, že západní část oblasti Meklenbursko–Pomořany obhospodařuje z 81, 6 % půdy ve formě sdružení nebo družstva, přičemž zakládání rodinných farem je pouze řídkým jevem.

Studium vývoje statutu vlastnictví vedené v lokálním měřítku relativizuje jisté “předsudky”. V rozporu s jednotnou představou o východoněmeckém agrárním světě lze říci, že jeho struktury hospodaření na půdě nejsou jednotné a uniformní. Sledujeme spíše v každé etapě zemědělského rozvoje studovaných vesnic koexistenci paralelních systémů pozemkového hospodaření: Velkostatek/malý statek před druhou světovou válkou, stará a nová hospodářství v době agrární reformy, soukromé nebo kolektivní hospodářství od roku 1952 do roku 1960, družstva/záhumenky v době kolektivizace, sdružení několika osob/rodinná hospodářství dnes. Různorodost existuje i na úrovni obce. Takový pohled oslabuje zažitou představu venkova v bývalém NDR, jednotvárně znarodněného ze severu na jih a z východu na západ. V zemědělském odvětví ovlivnilo kolektivizační období větší měrou výrobní postupy než samotný vlastnický statut, nechávaje vždy otevřená zadní vrátka osobním a rodinným strategiím v přivlastnění půdy.

RUZNE RODINNE STRATEGIE V OBDOBÍ KOLEKTIVIZACE

Budu ilustrovat tyto možné strategie pomocí vývoje sociální orientace zemědělců bývalého družstva *Kooperation*. Dva zvolené příklady představí bývalé zemědělce z obce Zislow před druhou světovou válkou a syna bývalého dělníka na hospodářství Kogel, který se stal vlastníkem během agrární reformy.⁴ Výběr je dalek toho, aby popsal místní praktiky nakládání s pozemky v celé jejich šíři. Má spíše hodnotu srovnání dvou metod stojících v opozici, která signalizuje sociální hodnotový přístup k půdě ze strany jednotlivců nebo skupin.

Jak bylo upřesněno v předcházející kapitole, první LPG se zrodilo v Zislowě. Z pohledu venkovských specifik zděděných z třicátých let byli prvními družstevníky v této oblasti starousedlíci, poměrně dobře situovaní zemědělci. Jejich hospodářství pokrývala průměrnou plochu čtyřiceti hektarů, což bylo na soukromou farmu na území Meklenburska velmi nezanedbatelná rozloha. Soupis z 26. května 1954, tj. dva roky po založení, podává informace o složení LPG “*Patriot*” v Zislowě.

Družstvo čítá 13 členů, tři manželské páry a sedm osob. Počet vložených hospodářství je sedm, někteří členové jsou zapsáni v rubrice “zaměstnanec”. Jsou to zemědělství dělníci, zaměstnanci družstevníků–majitelů. Ze sedmi majitelů je šest starousedlíků pocházejících ze Zislowa již v době před druhou světovou válkou. Jediný z těchto původních statků má méně než 20 hektarů. Pouze předseda LPG je nový zemědělec, který získal 11, 48 hektarů půdy během agrární reformy. Je rovněž jediným členem politické strany, což také vysvětluje jeho řídicí pozici. Je třeba připomenout většinový podíl půdní rozlohy vnesené starousedlíky–zemědělci: 320 hektarů z 330 hektarů obdělávaných LPG. Zájem vstoupit do družstva ze strany této sociální skupiny je o to pozoruhodnější, že východoněmecký režim ještě v roce 1954 neinicioval svůj program “nucené kolektivizace”. Prostředky nátlaku, jak jsme mohli sami posoudit, dozajista nechyběly, lze ovšem připustit, že odevzdání půdy, náradí a budov do společné péče se dělo dobrovolně. Většina zemědělců skutečně považuje za nutné sloučit se a mít tak podíl na výhodách, poskytovaných LPG. Pro tyto zemědělce–starousedlíky tvorba družstva podněcuje k vůli rozmnožit agronomický potenciál, který byl na vysoké úrovni již před druhou světovou válkou. Výsledek hospodaření, který byl publikován na počátku roku 1954 poukazuje na dvacetiprocentní zvýšení výnosů ve srovnání s rokem 1953. Výsledek je způsoben dvěma faktory: smlouva o prioritě mezi družstvem a půjčovnou zemědělské techniky a rostoucí vazba mezi chovem dobytka a pěstováním pícnin. První faktor umožňuje družstevníkům zvolit si datum setby a sklizně. Sklizení a ukládání slámy do stodol může být nepříznivě ovlivněno meteorologickými podmínkami. Zapůjčení žacího kombajnu či vazaček ke zvolenému datu zvýhodňuje družstevníky před soukromými zemědělci. Druhý faktor racionalizuje pěstování pícniny. Sdružení rostlinné a živočišné výroby umožňuje družstvu zvýšit stav dobytka. Malohospodářství rodinného typu omezuje početní stav dobytka v závislosti na zásobách pícniny a na velikosti pastvišť. Soukromý hospodář se navíc snaží snižovat nákup pro potřeby hospodářství a zvyšovat vlastní soběstačnost. Sdružená rostlinná a živočišná výroba tak, jak tomu je u LPG, posiluje finanční nezávislost hospodaření.

⁴ V současném stadiu svých terénních výzkumů uvažují o vytvoření studie, která by mapovala minulost těchto zemědělců:

- noví nabyvatelé v průběhu agrární reformy (zvláštní pozornost si zaslouží rozhovory s uprchlíky; museli se přizpůsobit, vzhledem k určité vykořeněnosti, uspořádání v prostředí, se kterým nebyli nutně seznámeni)
- rodinní příslušníci, kteří přijali různé taktiky vstupu do kolektivního sdružení.
- iniciátoři místních plánů rozvoje v době minulé i současné.
- noví majitelé hospodářství.

Příklad tvorby LPG “tradičními” hospodáři–starousedlíky vyvrací západní vizi venkovana–individualisty, nepřátelského jakékoliv formě spolupráce. Volba sdružit se znamená v daném případě možnost obohatit se. Hospodář či celá rodina si touto cestou, tj. prostřednictvím LPG zajišťují reprodukci výrobních kapacit. Hospodáři nejsou ovšem motivováni pouze ekonomickými důvody. Následující příklad demonstruje, že vidina sociálního růstu může vést ke specifické manipulaci s pozemky.

Hans W., 62 let, je synem zemědělského dělníka ze statku Kogel. Jeho otec získal během agrární reformy pozemek o 7,57 hektarech. Do LPG vstoupil v roce 1958. Hansovi je v té době 24 let. Při práci v LPG absolvuje školení v technice zavlažování. Aktivně se podílí na rozvoji LPG, v odborně zaměřeném týmu vytváří plán polního zavlažovacího systému. V roce 1957 se žení. Jeho manželka pochází ze stejné vesnice v Durynsku jako jeho matka. Bydlí společně s rodiči v malé bytovce v družstevní zástavbě. Roku 1963 počnou Hansovi rodiče vyjednávat s LPG o možnosti směniti pozemek získaný agrární reformou za stavební parcelu na konci vesnice. Směna je povolena. Rodina ztrácí parcely v LPG, družstvo jí přenechává asi 3 000 m² půdy a především prostřednictvím své vlastní party zedníků, instalatérů a elektrikářů realizuje stavbu domu. Po pádu Berlínské zdi odkupuje Hans velice výhodně stavbu, která je považována za “majetek lidu”. Pozemek mu patřil již od roku 1963. Hans se domnívá, že uskutečnil velmi výhodnou finanční operaci. Vlastní dnes raději rodinný domek, který by si za svou penzi nepořídil, než hektary zemědělské půdy, vynášející jen slabou rentu. Hansův příklad není ojedinělý. Případy přenechání orné půdy za parcelu jsou časté. Mnozí potomci těch, kteří získali majetek za agrární reformy, těží z těchto pozemků četné výhody. Buď k zajištění bydlení nebo pro pracovní kariéru v LPG. Odpoutání se od půdy je znakem politické angažovanosti a vedení družstva je schvaluje. O to více pak v sedmdesátých letech, kdy hlavní předáci Kooperation Kogel jsou agronomové jmenovaní okresem, pocházející většinou z jiných lokalit a nevlastníci půdy. Tato nová generace zemědělců navíc razí nový industrializační program zemědělství, zaměřeného na čtyři hlavní cíle: intenzifikace výroby (chov v boxech, množení rostlinných kultur ve sklenících), plánování výroby v souladu s nadřazeným orgánem, výrobní specializace uvnitř družstva a vyrovnání pracovních podmínek zemědělců s dělníky v průmyslu (pravidelnost pracovní doby, dovolená, délka pracovní doby). Podobná organizace práce vedoucí k uspokojení družstevníka, nutně vede k pokřivení jeho vztahu k půdě. Výnos družstevních pozemků je pouze podružnou záležitostí. Důležitější je získání sociálních výhod pro sebe a pro děti, prostřednictvím klíčových pozic v družstvu. Zřeknutí se půdy může znamenat projev touhy po společenském uznání podobně jako zvyšování kvalifikace či politická angažovanost.

Dva zběžně načrtnuté příklady uvedené v této kapitole napovídají, že úloha pozemku v procesu zemědělského rozvoje se postupně, zejména v období kolektivizace, zmenšuje. Východoněmecký režim, zaměřený na technickou transformaci hospodářství, se snažil otupit vztah hospodáře ke svému majetku ve formě pozemku. Tím, že však docela nezrušil právo na soukromé vlastnictví, umožnil “klasické” užití pozemku, tj. užití individuální nebo rodinné strategie opuštění nebo převodu půdy.

Porovnání vývoje pozemkových vlastnických vztahů a individuální rodinné volby nám umožňují podat částečně odpověď na otázku, do jaké míry bylo možno uskutečnit modelovou představu transformace východoněmeckého zemědělství. Během privatizace zemědělské půdy v roce 1990 nemohlo být obnovení vlastnictví považováno ze strany zemědělců za “konečný stav”. Studie, která zahrnuje vývoj zemědělských struktur od roku 1945, jasně poukazuje na přítomnost paralelních systémů, mezi nimiž alespoň částečně figuruje také soukromé vlastnictví. I v nepokročilejším stadiu kolektivizace má hospodář zájem na svém vlastnictví, i kdyby se jednalo o pouhé mikrohospodářství (záhumenek). Na základě příkladů rodinných a individuálních praktik můžeme vysledovat, že nakládání s pozemkem se podřizuje sociálním strategiím, v souladu s místní tradicí. Hospodář spravuje a nakládá se svým pozemkem s ohledem na svůj původ, minulost svých rodičů a svou místní identitu.

Veškeré závěry směřují k potvrzení skutečnosti, že východoněmečtí zemědělci si mohli po dobu dvou generací vytvořit “potenciál možností” v otázce vlastnické struktury zemědělské výroby. Západoevropský model malé rodinné farmy je jednou z možností. Pro zemědělce z Meklenburska znamená jednu z ověřených, lokalizovaných a prožitých zkušeností; v žádném případě však není globálně aplikovatelnou zkušeností platnou v celém regionu.

BIBLIOGRAFIE

BAUERKÄMPER, A.: "Von der Bodenreform zur Kollektivierung. Zum Wandel der ländlichen Gesellschaft in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschland und DDR 1945–1952", in *Sozialgeschichte der DDR*, H. Kaeble, J. Kocka, H. Zwahr, Hrsg, Klett–Cotta, 1994, pp. 119–143.

BÖLL, H.: *Der Engel schwieg*, Köln, Kiepenheuer & Witsch, 1992.

DRAIN, M.: "L'Europe des grands domaines", in *Revue géographique des Pyrénées et du Sud–Ouest* 63 (2), 1992–1993, pp. 155–186.

ENGELS, B.: *Die Bauernfrage in Frankreich und Deutschland*, Berlin, Dietz Verlag, 1951.

FAIVRE-DUPAIGRE, B.: *Développement et contradictions de l'agriculture de la République Démocratique Allemande au cours des vingt dernières années 1967–1987*, doktorská práce, Institut National de la Recherche Agronomique, 1987.

GRÜNEBERG, G.: *Die marxistische–leninische Agrarpolitik von der gegenseitigen Bauernhilfe und demokratischen Bodenreform zur Ausarbeitung und Anwendung des neuen ökonomischen Systems der Planung und Leitung in der Landwirtschaft der DDR*, Berlin, Dietz Verlag, 1956.

KALFASS, H.: "Der bäuerliche Familienbetrieb, das Leitbild für die Agrarpolitik in Vereinten Deutschland", in *Agrarwirtschaft* 40 (10), 1991, pp. 305–312.

PINGAUD, M. C.: *Paysans en Bourgogne, les gens de Minot*, Paris, Flammarion, 1978.

WEBER, M.: *Die Lage der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1984 [1892].

PŘÍLOHA 1 - Orientační mapka

